

Ислом маданиятида ҳадисларнинг ижтимоий - педагогик аҳамияти

Таълим тизимида амалга оширилаётган чора-тадбирлар, жумладан, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида белгиланган вазифаларни рўёбга чиқариш стратегик мақсад сифатида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг пойдевориغا айланмоқда. Ушбу мақсадга эришиш жамиятни демократлаштириш, янгилаш, модернизация ва ислоҳ қилиш билан бевосита боғлиқдир.

Бу йўлда ислом маданияти намоёндаларининг мазмунга бой, кенг камровга эга бўлган тарбиявий меросидан тўғри ҳамда оқилона фойдаланиш, ундан намуна олиш мақсадида турли йўналишдаги ўқув-тарбия жараёнига татбиқ этиш ижтимоий-педагогик аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Бугунги кунда ислом динига нисбатан бутун дунёда қизиқиш ва интилиш кучайиб, унинг хайрихоҳ ва тарафдорлари кўпайиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Бунинг асосий сабаби муқаддас динимизнинг ҳаққонийлиги ва поклиги, инсонпарварлиги ва бағрикенглиги, одамзотни доимо эзгуликка чорлаши, ҳаёт синовларида ўзини оқлаган қадрият ва анъаналарни аجدодлардан авлодларга етказишдаги беқиёс ўрни ва аҳамияти билан боғлиқ”. [1.:36]

VIII-XI асрларда муҳаддис Исҳоқ ибн Роҳвайҳ Марвазий, Муҳаммад ибн Башшор; фақиҳ олимлар Абу Саҳл Сарахсий, Абу Ҳафсли Кабир Бухорий, тафсирунос Абдулкарим Баздавий, тиббиёт алломаси Ибн Сино, араб тили муаммолари билан шуғулланган Жавҳарийларнинг фанлар ривожига илмий меҳнати педагогик фикрлар, қарашлар ривожланиши учун асос бўлиб хизмат қилди, дейиш мумкин.

Уларнинг ижоди билан бутун жаҳон илм аҳли яхши таниш бўлиб, асарлари айрим Осиё давлатларининг илм даргоҳларида ўрганилса-да, Ўзбекистонда бу борада алоҳида тадқиқотлар етарли даражада олиб борилмади.

Шулар қаторида, машҳур алломалар Юсуф /Болосоғуний ёки Улуғ/ Хос Ҳожиб, Шайх Юсуф Ҳамадоний, Шайх Саид Ҳамадоний, Абдуқодир ғилоний, Хожа Аҳмад Яссавий, Абдуҳолик ғиждувоний, Бурҳон ад-Дин ва-л-Милла /Али ибн Абу Бакр Абд ал-Жамил ал-Фарғоний ар-Риштоний ёки баъзи манбаларда: Абул Ҳасан Али ибн Аби Бакр ибн Абдижалил ар-Рошидоний/ ал-Марғиноний, Шайх Нажмиддин /Аҳмад ибн Умар Абул-Жанноб/ Кубро, Хожа Муҳаммад Баҳоуддин Нақшбанд, Алоуддин Али ибн Муҳаммад ал-қушчиларнинг ижтимоий-педагогик қарашлари, исломий қадриятларимизни юксалтиришда бажарган фаолиятларининг педагогик кирралари, айримларини ҳисобга олмаганда, ҳанузгача эътиборли тадқиқ қилинмаган.

Ўзбекистоннинг ислом маданияти ва илми олдидаги хизматлари учун Тошкент 2007 йилда ислом маданияти пойтахти деган юксак унвонга сазовор бўлди.

Мовароуннаҳрда VIII-IX асрларда ислом динининг кенг тарқалиши барча соҳалар, фан, маданият, фалсафа, ижтимоий ҳаёт ривожига ўз таъсирини кўрсатди. Ўша даврда, машҳур мутафаккирлар, қомусий олимлар етишиб чикди. Бу давр тарихи, маданияти, илму фани, таълим–тарбия жараёни ўзига хос тарзда бўлиб, турли хил тарих силсилалари, урушлар, низолар оқибатида ҳам ўз тараққиёт йўлида тўхтамади.

Ислом маданияти шаклланишининг ички ва ташқи манбалари, тамойиллари, аҳкомлари, муносабатлари аста-секинлик билан ривожлана борди, шунингдек таълим-тарбия соҳасига оид ўзаро муносабатлар, устоз-шогирд муносабатлари пайдо бўла бошлади.

Жаҳон маданияти хазинасининг таркибий қисмларидан бири ҳисобланган араб тилидаги адабиёт фақатгина араблар эмас, балки кўпгина халқлар намояндалари томонидан яратилган ўлмас ёдгорлик бўлиб, у ўз тараққиётида узоқ ва мураккаб йўлни босиб ўтди. Аббосий халифалар /750-1258/ даврида, айниқса дастлабки, уч асрда фан ва адабиёт, шунингдек, тарихнавислик ҳам раванқ топди. Халифаликнинг пойтахти Бағдод шаҳри адабиёт ва илмий тафаккурнинг марказларидан бирига айланиб, араб тили эса илм ва фан аҳллари учун асосий восита ролини ўйнади.

Ўтган VIII-XI асрларда Ватанимиз диний ва дунёвий илмларни юксалтиришда Осиёдаги бошқа давлатларга қараганда юқори ўрин эгаллаб келгани барчага маълумдир. Ўша даврлар тўғрисида, араб тилида ёзилган жуғрофий маълумотлар Ибн Хурдодбех, Истаҳрий, Ибн Ҳавқал, Макдисий, Ибн Батута, халқлар тарихига оид маълумотлар Ибн Ҳожар ал-Асқоланий, Ибн Дўқмоқ, ад-Макризий, Бадруддин ал-Айний, Ибн Арабшоҳ, Ибн Тағриберди, Ибн аш-Шихна, Ибн Ийос асарларида учрайди.

Ислом маданиятини шакллантиришда муҳаддислар Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, файласуф-тарихчи Абу Наср Форобий, араб тили грамматикаси асосчиларидан бири Аз-Замахшарийлар яшаб ижод қилдилар ва фанлар ривожига катта хизмат қилдилар. Ушбу олимлар қаторида яна бир аллома, сўфийлик тариқати асосчиларидан бири Абу Абдулло Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан ибн Башр Ҳаким Термизий қизгин маънавий фаолият кўрсатади.

Алломанинг ёзган асарлари ўрта асрларда ҳадис, тафсир, ақида каби илмлар ҳамда тасаввуфий қарашларни ўзида жамлаб, кейинги давр олимлари учун бебаҳо манба бўлиб хизмат қилди.

Ал-Ҳаким ат-Термизийнинг мана шундай бебаҳо асарларидан бири “Масоил аҳли Сарахс”дир. Олим ўз умрининг асосий қисмини Термизда яшаган бўлса-да, унинг илмий салоҳияти ва нуфузи юқори бўлгани сабабли минтақадаги яқин шаҳар ва ўлка уламолари ҳам замоннинг долзарб масалалари бўйича ундан маслаҳатлар сўраб мурожаат этар эдилар. Шулар қаторида Сарахс аҳлидан тушган саволларга ал-Ҳаким ат-Термизий диний-маърифий асосларга таяниб жавоб берган”. [3.:4]

Ал-Ҳаким ат-Термизийнинг тасаввуф тариқатига оид илмий меросини ўрганишда ва тадқиқ этишда олмон олими Бернд Радтке ҳам муҳим ўрин тутди. “Мистик /сўфий/ ал-Ҳаким ат-Термизий”, “Ал-Ҳаким ат-Термизий –

IX аср ислом дини пешвоси”, “Хуросон ва Трансоксания /Мовароуннахр/лик илоҳиёт пешволари ва мистик /сўфий/лар” каби асар ва мақолалар унинг қаламига мансубдир.[2.]

1992 йилда Б.Радтке масъуллигида “Термизий Ҳаким, термизлик илоҳиётчининг уч асари” сарлавҳасида “Китоб сийрат ал-авлиё” /”Авлиёлар сийрати ҳақида китоб”/, “Жавоб ал-масоил аллати салоҳи аҳл сарахс анҳа” /”Хато масалаларга тўлиқ ва тўғри ҳамда муносиб жавоб”/, “Жавоб китоб Усмон бин Саъйид мин ар-рай” /”Раёлик Усмон бин Саъйид мактубига жавоб”/ каби рисоалари араб матнида эълон қилинади.[4.:20-21]

Ҳижрий учинчи аср (мелодий тўққизинчи) ҳадис илмининг ривожда олтин давр ҳисобланиб, дастлаб бу даврда яшаб ижод қилган Имом ал-Бухорий, Имом Муслим каби алломаларнинг сермахсул фаолияти катта аҳамият касб этди. Пайғамбар алайҳиссалом суннатларининг мана шу даврдан бошлаб тадвини ривожланиб, бу ҳолат ҳадис илми тараққиётида катта роль ўйнади. Чунки пайғамбар алайҳиссалом ҳадиси шарифлари бирваракайига тўпланиб қолмасдан, балки улар сараланиб, тоифаларга бўлина бошлади. Улар саҳийх (тўғри, ишончли), ҳасан (яхши, маъкул), заиф (бўш) каби гуруҳларга бўлиниб, чуқур тадқиқ қилинган ҳолда илмий тарзда тартибга солина бошланди.

Аллоҳ элчисининг ибратли ишлари, маърифат, эътиқод, адолат, холислик, поклик ва бошқа инсоний фазилатларига тегишли ибратли сўзлари, панд-насихатлари унинг номи билан боғлиқ ҳадисларда мужассам бўлди.

Имом ат-Термизий томонидан ёзилган “Аш-Шамойл-ан-набавия” асарининг иккинчи қисмида келтирилган ҳадиси шарифлар эса пайғамбар алайҳиссаломнинг ички дунёси ва ахлоқий фазилатларини баён қилади. Бу ҳадислар билан танишар эканмиз, Муҳаммад алайҳиссаломнинг ахлоқий жиҳатларидан намунавий, мукамал бир зот эканлигини, муомалада унинг катталару-кичиклар, аёллару-эркаклар, бойлару-камбағаллар билан ўзини бир хилда тутиши, рўзғор ва оила юмушларида ўз хотинларига астойдил кўмаклашиб ёрдам бериши, башарти бирор гуноҳ қилиб қўйган киши узр сўраса, унинг гуноҳини кечириши, барча одамлар билан ўта латофат билан муомалада бўлгани, йўлида учраган барча кишиларга биринчи бўлиб салом бериб, ҳол-аҳвол сўрашганлигини билиб оламиз.

Абу Исо ат-Термизий ёзиб қолдирган “ал-Жомеъ ас-Саҳийх”, “аш-Шамойл ан-набавия” каби асарларида келтирилган ҳадиси шарифлар катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб инсонларни ҳалол, адолатли, эътиқодли, диёнатли, покиза, меҳнатсевар, мурувватли, раҳм-шафқатли, ота-она, аёлларга нисбатан ҳурматда ва эътиборли бўлишга чорлайди.

Бу ибратли панд-насихатлар ва ўғитлар ҳозирги жамиятимиз аҳлини, айниқса, ёш авлодни тарбиялашда бекиёс аҳамият касб этади. Ат-Термизийнинг асарлари фақат диний илмлар мажмуасига оид бўлиб қолмасдан, балки, дунёвий илмларга оид маълумотларга ҳам бойдир. Масалан, унинг бош асари бўлган “ал-Жомеъ ас-саҳийх”да тарих, мантик,

хуқуқшунослик, табобат, зироат ва бошқа қатор фанларга оид кўплаб маълумотларни ҳам учратамиз.

Ат-Термизийнинг баъзи ҳадисларида инсон илми, ақли-заковатининг таҳлилига оид бўлган фикрлар мавжуд. Имом Термизийнинг улуғ имом мақомига етишишларида юқори ахлоқий сифатларга эгаликлари ҳам муҳим омил бўлган. Шунингдек, юқори даражада тақво ва эҳтиётлилик, ўз дини ҳамда обрўси учун ўзини шубҳалардан сақлагани ва дунё мол-матосига бепарво қарашлари, охиратнинг ғамини қилишлари Термизийни барча мусулмонларнинг пешвоси даражасига кўтарди.

Имом ат-Термизий ҳадисларни йиғишда тарбияга оид бўлган масалалар ечимини излаш учун ўз олдига асосий изланишлар мақсади қилиб қуйидагиларни белгилайди:

биринчидан, ижтимоий-сиёсий иқлимга ижобий таъсир қилиш, мамлакатда мавжуд бўлган маданий муҳитни кучайтириш;

иккинчидан, таълим-тарбиянинг ўзига хос услуби, ҳадислар ёрдамида инсон тарбиясига таъсир кўрсатиш масалаларини ривожлантириш;

учинчидан, ҳадисларни ажратиб олишнинг махсус механизмларини ишлаб чиқиш;

тўртинчидан, ислом дини таълимотида тарбиявий воситаларнинг ролини аниқлаш орқали инсоннинг маънавий салоҳиятини рўёбга чиқариш ишларини муҳим деб билган.

Инсонпарварлик ва демократизм ғоялари ҳадисларнинг туб мазмунида юқори ўрин эгаллайди. Шунингдек, у тўла маънода тарбиявий манфаатларни ифодалаб, бошқа барча педагогик фикрлар ва тарбиянинг услуб ҳамда воситаларини тарғиб қилади. Ҳадислар - бутун тарбиявий жараёни қамраб олиб, уларни халқ тарихи, халқ фалсафаси ва халқ тиббиётидан, тафаккури ва ўйларидан алоҳида ажратиб олинган ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди.

Ҳадислардан ижтимоий-педагогик жараёнда фойдаланиш бугунги кунда бизга уларни ўрганишнинг қуйидаги мавзуларини вужудга келтиради:

- ҳадисларни таҳлил этиш юзасидан олиб борилган педагогик тадқиқотлар, тажрибаларнинг ролини ошириш;

- ҳадислар ёрдамида тарбиялаш жараёнининг ижобий томонларини тавсифлаш;

- ҳадисларда мавжуд бўлган инсонпарварлик тарбияси сифатларини аниқлаш ва ўрганиш;

- ҳадисларнинг тарбиявий имкониятини аниқлаш;

- ҳадислардан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш бўйича тарбиялаш услубларини, воситаларини аниқлаш;

- талабаларда маданий дунёқарашни шакллантиришда ҳадислар педагогик восита сифатида эканлиги ва ҳоказолар.

Бизнинг ўқув-тарбиявий жараёндаги ва дарсдан ташқари тадбирлардаги кузатишларимиз шуни кўрсатадики, ёшларда фақатгина халқимизнинг эмас, балки бошқа халқларнинг ҳам диний қадриятлари, одатлари, анъаналари, байрамлари, халқ оғзаки ижоди катта қизиқиш уйғотади.

Миллий байрамлар, урф-одатлар, анъаналар, диний қадриятлар асосида эса таълим-тарбиянинг кўп асрлик услуб ва воситалари мавжудлигини кўриш мумкин. Хулоса қилиб айтганда, буюк боболаримизнинг ҳаёти ҳамда уларнинг бой илмий, маънавий меросини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш ижтимоий-педагогик жиҳатдан катта аҳамиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 176 б.
2. Radtke, Bernd. Theologen und Mystiker in Hurasan und Transoxanien. Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft. 136, Stuttgart, 1986.
3. Термизий, Муҳаммад ибн Али Ҳаким. Нодир масалалар /араб тилидан таржима/. Муқаддима, таржима ва изоҳлар муаллифи И.С.Усмонов. – Т.: Мовароуннаҳр, 2007. – 88 б.
4. Чориев З. ва бошқалар. Ал-Ҳаким ат-Термизий. – Т.: Янги аср авлоди, 2008. – 149 б.

Қутлуғбек Қодиров,
ХТВ МИДУМИ дир.ўринбосари.